

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی جوانان مهاجر در شهرهای جدید مهاجرپذیر (مطالعه نمونه‌ای شاهین شهر)

علی ربیعی^۱، زهرا ذاکری نصرآبادی^۲، نسرین قلانی^۳

چکیده

ساخت عوامل زمینه ساز هویت مشترک در مناطق مهاجرپذیر جهت پیشگیری از چندگانگی هویتی و تعارض فرهنگی ضروری است. هدف از این پژوهش بررسی تاثیر انواع سه‌گانه سرمایه اجتماعی - پیوندی، فراگیر و ارتباطی - بر بساخت هویت اجتماعی و ملی مهاجرین است. جامعه آماری افراد ۱۵-۴۵ سال هستند که به شهر «شاهین شهر»، از شهرهای مهاجرپذیر اصفهان، مهاجرت کرده‌اند و از بین آنها ۱۵۰ نفر به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفتند. نتایج نشان می‌دهد، به‌رغم بالا بودن میزان مشارکت و اعتماد در شبکه‌های پیوندی در برابر سایر شبکه‌ها (با میانگین ۴/۲)، تنها سرمایه اجتماعی ارتباطی، یعنی روابط افراد با سطوح متفاوت قدرت، ۲۳ درصد از واریانس هویت اجتماعی و ۴۱ درصد از واریانس هویت ملی را تبیین می‌کند. بنابراین، عامل اصلی زمینه‌ساز هویت مشترک و وفاق جمعی، فراتر رفتن از شبکه‌های محدود خانوادگی و خویشاوندی است. این نتایج با وضعیت شبکه‌های اجتماعی در کشورهای در حال توسعه همخوانی دارد؛ در این کشورها ارتباط مفید و مستمر افراد با شبکه‌های دولتی در از بین بردن از خود بیگانگی و پایبندی به ارزش‌های مشترک ملی مؤثر است.

واژه‌های کلیدی

سرمایه اجتماعی پیوندی، سرمایه اجتماعی فراگیر، سرمایه اجتماعی ارتباطی، هویت اجتماعی، هویت ملی

-
- تاریخ دریافت: ۹۵/۰۱/۲۲ تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۳/۰۳
۱. دانشیار گروه مدیریت رسانه و ارتباطات، دانشگاه پیام نور تهران (نویسنده مسئول)
  ۲. عضو هیئت علمی و دانشجوی دکتری گروه علوم اجتماعی دانشگاه پیام نور تهران
  ۳. مدرس دانشگاه پیام نور و دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان
- alirabiee@pnu.ac.ir
elmi-zakeri@hr.isfpnu.ac.ir
ghalani_n@yahoo.com

۱. مقدمه

رشد فزاینده از خود بیگانگی بسیاری از جوانان در جامعه امروز و پیامدهای منفی آن همچون مصرف الکل و مواد مخدر، رفتارهای ضداجتماعی و بی تفاوتی سیاسی (هلوی و بینر^۱، ۲۰۰۷)، مطالعه عوامل زمینه ساز هویت و از بین رفتن از خود بیگانگی را ضروری می سازد. هویت یک ساخت سیال، انعطاف پذیر و پیچیده است که از طریق تعاملات انسانی به وجود می آید و به واسطه زمینه اجتماعی و منافع اشخاص شکل می گیرد (هوو بودر^۲، ۲۰۱۰). بنابراین، هر چند پایه های اولیه هویت اجتماعی در خانواده شکل می گیرد، اما توسعه و تکامل این هویت در دوران نوجوانی و جوانی نیازمند منابع شناختی - مهارتی و فرصت هایی است که دسترسی به آنها از طریق شبکه روابط وسیع تر امکان پذیر است. «هویت را تنها می توان همچون یک فرایند فهم کرد که هیچ گاه یک موضوع تمام و حل شده نیست، بلکه همیشه در حال «شدن» است» (جنکینز^۳، ۱۳۹۱: ۶). بستر اصلی این فرایند شبکه روابط و تعاملات فرد با دیگران است. بحث از «سرمایه اجتماعی»، به مثابه منبع اصلی پیوند پویا و کارآمد بین افراد و گروه ها در اجتماع، می تواند چشم اندازهای جدیدی پیرامون مباحث هویت پیش روی ما بگشاید، به گونه ای که دیگر به صورت تک بعدی به هویت نگاه نکنیم، بلکه آن را در ابعاد مختلف به ویژه در ارتباط با انباشت سرمایه اجتماعی مثبت در جامعه بدانیم. در جوامعی که میزان سرمایه اجتماعی به هر دلیلی کاهش یابد، جوانان دچار نوعی حیرانی و سرگستگی در رویارویی با مسائل و پدیده های اجتماعی - روانی خواهند شد.

در مناطق چند فرهنگی و مهاجرپذیر، از جمله شهرهای جدید که معمولاً در اطراف بافت های سنتی کلان شهرها احداث شده اند و افراد زیادی را از مناطق مختلف کشور جذب کرده اند، به دلیل تنوع فرهنگ ها و خرده فرهنگ های شهری و تکثر جهان بینی ها، احتمال تشکیل محیط های اخلاقی درون گروهی مجزا از سوی افراد متعلق به جماعت های فرهنگی مختلف وجود دارد. بنابراین، چندگانگی هویتی و پاره پاره شدن فرهنگی خطر بالقوه ای است که این جوامع را تهدید می کند. در این گونه جوامع، همبستگی اجتماعی مستلزم انگیزه ها و محرک هایی است که افراد متعلق به زمینه های خانوادگی، قومی و فرهنگی متفاوت را به یکدیگر پیوند دهد. این امر ضرورت شناسایی مکانیسم های زمینه ساز هویت مشترک را در این گونه مناطق آشکار می سازد.

---

1. Helve & Bynner
2. Ho & Bauder
3. Jenkinz

«راديجر و اسپنسر»^۱ (۲۰۰۴) معتقدند، همبستگی اجتماعی نیازمند آن نیست که اجتماعات درون یک موجودیت همگون ترکیب شوند؛ برعکس در یک جامعه تکثرگرا همبستگی می‌تواند از طریق تعامل جماعت‌های مختلفی به وجود آید که پیوند را از طریق شناخت تفاوت و استقلال برقرار می‌سازند. در واقع، شناخت تفاوت‌هاست که اجتماعات را با هم نگاه می‌دارد (زتر^۲ و همکاران، ۲۰۰۶: ۹). گروه‌های اجتماعی متفاوت باید متقابلاً همدیگر را بپذیرند و در یک فضای شهری «مشترک» سهیم باشند. بیان تنوع فرهنگی از طریق رویکرد سرمایه اجتماعی می‌تواند تأثیر مثبت بر انسجام اقلیت‌های قومی مهاجر داشته باشد. به گفته زتر (۲۰۰۶)، سرمایه اجتماعی یک واژه قوت قلب دهنده است که می‌تواند در آن واحد، تصور همبستگی اجتماعی را تصدیق و تهدیدهای دریافتی از انحصار اجتماعی و تنوع را کاهش دهد. بنابراین، سرمایه اجتماعی نقطه شروع بالقوه مهمی برای مفهوم‌پردازی مشخصه‌هایی از اجتماع، که در خدمت توانمندسازی و حمایت از فرایندهای هویت و قدرتمند شدن هستند، به دست می‌دهد (کمپبل^۳، ۲۰۰۱: ۶).

مطالعه شبکه‌های اجتماعی فهم بهتر موضوعات مربوط به فرایندهای مهاجرت از جمله گروه‌بندی مجدد خانواده، شکل‌گیری جماعت‌های هم‌وطن، فرایند فرهنگ‌پذیری و انسجام اجتماعی را امکان‌پذیر می‌سازد (کاجیا^۴ و همکاران: ۲۰۰۷). در این زمینه، ترمینولوژی پوتنام - هنجارها، ارزش‌ها، اعتماد، پیوند، اتصال و ارتباط - برای سیاستمداران که قصد دارند گروه‌های متنوع فرهنگی را بر اساس تصوراتی از یک «هویت ملی» مشترک و به لحاظ اجتماعی پیونددهنده با یکدیگر وفق دهند، بسیار قابل توجه است. مبتنی بر انواع مختلف شبکه‌ها و فرصت‌های شبکه‌ای، انواع مختلف سرمایه اجتماعی وجود دارد که عبارتند از: «سرمایه اجتماعی پیوندی»^۵ مشتمل بر روابط با خانواده، دوستان و گروه‌های همسالان که احساس تعلق را در «اینجا» و «اکنون» ایجاد می‌کنند. این نوع سرمایه برای «دستیابی به حداقل منابع» مناسب است؛ «سرمایه اجتماعی فراگیر»^۶ مشتمل بر تشکیل پیوندهایی با افراد خارج از حلقه‌های بلافصل که به ما کمک می‌کند فرصت‌ها و افق‌هایمان را بسط دهیم. این نوع سرمایه برای

---

1. Rudiger & Spencer
2. Zetter
3. Campbell
4. Cachia
5. Bonding social capital
6. Bridging social capital

«دستیابی بیشتر به منابع» مناسب است و «سرمایه اجتماعی ارتباطی^۱» که با روابط افراد با سطوح متفاوت قدرت ارتباط دارد. این نوع سرمایه برای «به دست آوردن حمایت از نهادهای رسمی یا به طور دقیق تر، منابع اصلی قدرت» مناسب است (بوئک^۲، ۲۰۰۹).

طبق تقسیم‌بندی «کلمن»، شبکه‌های نهادی و رسمی توزیع شده از سوی دولت که دارای اهداف سازمان یافته در جهت همبستگی ملی و توسعه همه جانبه هستند و فعالیت در گروه‌های غیررسمی محلی و متنوع مردمی، به ترتیب از عوامل نهادی و خودجوش ساخت سرمایه اجتماعی هستند که «همگرایی» ارزش‌های جامعه و همزیستی را تقویت می‌کنند و توسعه جامعه را تداوم می‌بخشند (اختر محقق، ۱۳۸۵: ۲۴ و ۳۹).

شاهین شهر را می‌توان نخستین شهر جدید و از پیش طراحی شده در ایران نامید که در ۱۹ کیلومتری شمال شهر اصفهان واقع شده است. حدود نیمی از مردم شاهین شهر اصالتاً از استان خوزستان هستند که در جنگ ایران و عراق از مناطق جنگی روانه این شهر شدند و مابقی از استان چهارمحال و بختیاری و سایر مناطق ایران به این شهر مهاجرت کرده‌اند. آرامنه مسیحی نیز از اقلیت‌های قومی این منطقه به‌شمار می‌آیند. با گذشت سال‌ها همچنان مهاجرت به این شهر ادامه دارد. حضور مهاجرینی از اقلیت‌ها و قشرها و اقوام مختلف در این شهر باعث شکل‌گیری ساختار اجتماعی و اقتصادی خاصی در این شهر شده است. عوامل متعددی همچون ترکیب اولیه جمعیت، خوابگاهی بودن معماری شهر، نوع ساختمان‌ها و مجموعه‌سازی‌های انجام شده نشان‌دهنده این وضعیت است که شهرسازی و ساختار جمعیتی این شهر متفاوت با سایر اماکن جمعیتی و بافت‌های سنتی است. فرهنگ عمومی از رشد بالایی برخوردار بوده و این شهر را در ردیف دومین شهر باسواد کشور قرار داده است. برای مثال، در تحقیقی که خمینی‌شهر و شاهین شهر را از نظر میزان اثرگذاری مهاجرت بر ساختار اجتماعی و اقتصادی آنها مقایسه نموده، در شاهین شهر در مقایسه با خمینی‌شهر میانگین اهمیت احترام به ارزش‌های سنتی پایین‌تر، رعایت هنجارها در روابط اجتماعی بالاتر، کنترل اجتماعی پایین‌تر و همبستگی اجتماعی بالاتر مشاهده شده است (زکی، ۱۳۹۱: ۱۰۶). تحقیقات دیگر نشان می‌دهد که در این شهر، پایبندی به ارزش‌های دینی، که از تعیین‌کننده‌های مهم هویت اجتماعی بین مسلمانان است، در

1. Linking Social Capital
2. Boeck

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۴۱

سال‌های اخیر کاهش یافته است (قاسمی و قربانیان، ۱۳۸۷). بنابراین، منبع تکوین و تقویت هویت اجتماعی را می‌بایست در عوامل دیگری جست‌وجو نمود. مبتنی بر سنت فکری همگرایی در مطالعات سرمایه اجتماعی که به مفاهیم روابط اجتماعی و اعتماد معطوف است، هدف از این پژوهش بررسی نقش انواع سه‌گانه سرمایه اجتماعی - پیوندی، فراگیر و ارتباطی - در برساخت هویت اجتماعی و ملی جوانان مهاجر در «شاهین شهر»، به‌مثابه نمونه‌ای از یک جامعه دارای تکثر و تنوع قومی و فرهنگی است و بدین‌منظور درصدد پاسخ‌گویی به سؤالات زیر می‌باشد:

جوانان مهاجر تا چه حد از «هویت اجتماعی» و «هویت ملی» برخوردارند؟
 جوانان مهاجر بیشتر از چه نوع سرمایه اجتماعی بهره‌مند هستند؟ و آیا بین بهره‌مندی جوانان از این سرمایه‌ها با هویت اجتماعی و هویت ملی آنها رابطه معناداری وجود دارد؟
 مکانیسم تأثیرگذاری انواع سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و هویت ملی چگونه است؟ در اینجا فرض بر آن است که بهره‌مندی افراد مهاجر از اشکال مختلف سرمایه اجتماعی منجر به دریافت حمایت بیشتر از سوی اجتماع می‌گردد و این حمایت اجتماعی به طرق متفاوت در کسب و تقویت هویت اجتماعی و ملی اثرگذار است. بنابراین، در این تحقیق، «میزان برخورداری از حمایت اجتماعی»، متغیر واسطه در فرایند تأثیر سرمایه اجتماعی بر احساس هویت اجتماعی و ملی در نظر گرفته شده است.

پیشینه پژوهش

پژوهشگران بسیاری در کشورهای مختلف به بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و هویت اجتماعی از جمله در نوجوانان (هلوی و بینر، ۲۰۰۷؛ استیونس^۱ و همکاران، ۲۰۰۷)، گروه‌های مهاجر مقیم در یک جامعه مشترک (زتر، ۲۰۰۶)، اقلیت‌های قومی و مذهبی (دانوگه‌یو^۲ و همکاران، ۲۰۰۶) پرداخته‌اند. وربنر^۳ (۲۰۰۰) نیز به مطالعه زنان در این حوزه پرداخته است (هاپکینز^۴، ۲۰۱۱: ۵۳۳). تحقیق مرکز خدمات آماری قانا در سال ۱۹۹۷ (نارایان و کاسیدی^۵، ۲۰۰۱: ۶۶) و تحقیق

1. Stevens
 2. Donoghue
 3. Werbner
 4. Hopkins
 5. Narayan & Cassidy

اکسلی^۱ و همکارانش (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰) نیز رابطه متقابل بین سرمایه اجتماعی و احساس هویت را نشان می‌دهند.

در مورد نقش سرمایه اجتماعی در تقویت هویت اجتماعی جوانان در جوامع دارای تکثر فرهنگی و قومی، می‌توان به تحقیق افرادی چون «تراسی رینولدز^۲» و بوئک و همکارانش (۲۰۰۹) اشاره نمود. تراسی رینولدز در یافته‌های پروژه تحقیقاتی خود با عنوان «خانواده‌های کاراییبی، سرمایه اجتماعی و هویت‌های جوانان»، با انجام مطالعات موردی گوناگون در انواع مختلف گروه‌بندی‌های دوستی تعریف شده بر حسب سطوح متفاوت نزدیکی عاطفی، اعتماد و روابط دو سویه حمایتی، نشان می‌دهد جوانان چگونه سرمایه اجتماعی را برای توسعه و تداوم شبکه‌های دوستی بکار می‌گیرند و چگونه این شبکه‌ها به جوانان در ارتباط با شکل‌گیری هویت آگاهی می‌دهند (هلوی و بینر، ۲۰۰۷). بوئک و همکارانش نیز در بخشی از پژوهش خود، پیمایشی به روش کمی بر روی ۹۲۰ نفر از جوانان که عضو داوطلبانه شبکه «کنش اجتماعی» و متعلق به گروه‌های سنی، قومی و جنسی مختلف بودند و در بخش دیگر، تحقیقی زمینه‌ای با روش تحقیق کیفی روی هفت سازمان عضو شبکه نام برده انجام دادند. طبق نتایج حاصل از این پژوهش، جوانان عضو شبکه، احساس مورد احترام واقع شدن و ارزشمند بودن داشتند. یکی از مهم‌ترین نتایج این تحقیق این است که یک رابطه قوی بین سطوح مشارکت جوانان و احساس مؤثر بودن وجود دارد. جوانان احساس می‌کردند که می‌توانند همبستگی اجتماعی را از طریق شکستن پیش‌داوری‌ها در اجتماعات یا همسایگی‌هایشان؛ تقویت فهم فرهنگ‌ها و مذاهب مختلف؛ حل مسائل درون اجتماعات و همسایگی‌ها و کمک به دیگران جهت فعال بودن در اجتماعات افزایش دهند (اتا و بوئک^۳، ۲۰۰۹).

ورینر (۲۰۰۰)، در تحقیق خود پیرامون مشارکت زنان فعال مسلمان طبقه متوسط بریتانیا در فعالیت‌های گروهی و انجمن رهبران محلی متشکل از مردان، ضمن اشاره به نقش این فعالیت‌های گروهی در آگاهی زنان از هویت جنسی خود و برساخت هویت‌های اسلامی، مهم‌ترین پیامد پیش‌بینی نشده این فعالیت‌ها را تبدیل زنان به «شهروندان بریتانیایی» می‌داند. وی معتقد است، عضویت افراد متعلق به گروه‌های قومی و مذهبی مختلف در شبکه‌های اجتماعی، از یک سو اعتبار و اهمیت هویت‌های قومی - فرهنگی یا مذهبی هر گروه را بازنمایی

1. oxeley et al
2. Tracey Reynolds
3. Eta & Boek

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۴۳

و تحکیم می‌کند و از سوی دیگر، آنها را تبدیل به «شهروندان» مشترک یک جامعه می‌نماید. بنابراین، مطالعه «پیوند هویت - سرمایه» در جوامع دارای تنوع فرهنگی می‌تواند بستری باشد برای ارائه راهکارهای عملی تقویت همبستگی اجتماعی و هویت جمعی مشترک در این جوامع، ضمن حفظ تفاوت‌های فرهنگی و احترام به تکثر عقاید.

در ایران تحقیقات زیادی برای تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی یا اشکال مختلف هویت جمعی، به‌ویژه در قشر جوان و دانشجویان، انجام شده است. خدایی و مبارکی (۱۳۸۸) با استفاده از داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی به مطالعه تطبیقی رابطه هویت جامعه‌ای و سرمایه اجتماعی در میان هفتاد کشور پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که بین هویت جامعه‌ای و سرمایه اجتماعی ارتباطی مثبت، متقابل و معنادار وجود دارد.

عبداللهی و مروت (۱۳۸۴) در پیمایشی، هویت جمعی غالب بین دانشجویان دانشگاه‌های سنجندج را مورد بررسی قرار داده‌اند. یکی از متغیرهای مستقل در این تحقیق، گستره شبکه روابط با نهادهای مدنی است که طبق نتایج به دست آمده ارتباط مثبت با هویت جمعی دانشجویان دارد. وحید، کلانتری و فاتحی (۱۳۸۳) در پژوهش خود اعتماد و تعهد به گروه‌ها و نهادهای اجتماعی را در قالب بعد ارتباطی سرمایه اجتماعی و تعلق به این گروه‌ها را در قالب بعد ساختاری سرمایه اجتماعی بررسی نموده و نشان داده‌اند که بین سرمایه اجتماعی دانشجویان و برداشت آنان از هویت اجتماعی رابطه معنادار وجود دارد. رسول زاده اقدام و همکاران (۱۳۹۵) نیز با انجام پژوهشی در همین زمینه، دریافته‌اند که ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، حمایت اجتماعی و حجم شبکه ارتباطی افراد) با هویت بازنمایشانه دانشجویان همبستگی معنادار دارند و ۲۰ درصد از تغییرات هویت بازنمایشانه دانشجویان را تبیین می‌کنند. صیدی (۱۳۹۲) نیز در مطالعه خود، رابطه سرمایه اجتماعی را، در دو بعد مشارکت اجتماعی و اعتماد اجتماعی، با هویت اجتماعی دانش‌آموزان مورد بررسی قرار داد. طبق به دست آمده از نتایج تحلیل رگرسیون چند متغیره، مشارکت اجتماعی با ضریب تأثیر بیشتری درباره اعتماد اجتماعی در تغییرات هویتی دانش‌آموزان نقش دارد. طبق پژوهش شریفی و کاکاوندی (۱۳۸۹) در شهر تهران، بین سرمایه اجتماعی خانواده و هویت جوانان رابطه معنادار قوی وجود دارد.

از بین پژوهش‌های موجود، دو پژوهش رابطه سرمایه اجتماعی و هویت را بین گروه‌های قومی مورد بررسی قرار داده‌اند که به پژوهش پیش‌رو نزدیک‌ترند: رضایی و احمدلو (۱۳۸۴) به بررسی

نقش سرمایه اجتماعی در روابط قومی و هویت ملی بین جوانان مهاباد و تبریز پرداختند. طبق نتایج به دست آمده از این پژوهش، سرمایه اجتماعی با اینکه در حد پایینی است اما بر روابط بین قومی، گرایش به سایر اقوام و هویت اجتماعی جوانان تأثیر به سزایی دارد. قادرزاده و قادرزاده (۱۳۹۰) رابطه بین میزان بهره‌مندی از اشکال سرمایه (اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) و ترجیحات هویتی قومی و ملی را در مناطق کردنشین بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که سرمایه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی به ترتیب با ضرایب تأثیر ۰/۵۶۱، ۰/۲۸۱ و ۰/۳۰۰ رابطه معنادار با هویت ملی دارند. همچنین سرمایه اقتصادی با هویت قومی همبستگی مثبت دارد، اما سرمایه اجتماعی و فرهنگی با هویت قومی همبستگی منفی دارند؛ یعنی هر چه میزان بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی و فرهنگی بیشتر باشد هویت قومی تضعیف و هویت ملی تقویت می‌شود.

به‌رغم مطالعات موجود، پژوهشی پیرامون رابطه سرمایه اجتماعی و هویت اجتماعی، به‌ویژه با تفکیک صور مختلف سرمایه اجتماعی بر حسب گستره شبکه روابط افراد، در اجتماعات دارای تنوع فرهنگی و بین گروه‌های مهاجر در ایران مشاهده نشد.

سرمایه اجتماعی و انواع آن

در این تحقیق بیش از همه با مفهوم «پوتنام»^۱ (۲۰۰۰) از سرمایه اجتماعی قرابت دارد. وی شبکه‌های اجتماعی را منبع اصلی سرمایه اجتماعی قلمداد می‌کند. بر این اساس، سه شکل سرمایه اجتماعی مدنظر است:

۳-۱. سرمایه اجتماعی «پیوندی»: این نوع سرمایه به پیوندهای متراکم و قوی بین افرادی که همدیگر را خوب می‌شناسند، مثل اعضای خانواده، دوستان نزدیک، همسایگان و اعضای گروه‌های اولیه اشاره دارد که از درجه بالایی از همگنی برخوردارند. به عقیده پوتنام این نوع سرمایه تنها می‌تواند اساسی برای دنبال کردن منافع محدود باشد و به‌طور فعال افراد خارج از گروه را مستثنی کند. اعتماد و تشریک مساعی پایین با افراد و گروه‌های مختلف جامعه مانعی برای همبستگی اجتماعی و توسعه شخصی می‌شود (ساراجینو^۲، ۲۰۱۰: ۴۸۴). در مقابل، برخی معتقدند این نوع سرمایه با تشکیل هویت‌های مشترک و اعتبار شخصی؛ توسعه عمل متقابل

1. Putnam
2. Sarracino

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۴۵

محلّی و اعتماد تخصیص یافته؛ فراهم کردن بستگی عاطفی، حمایت اجتماعی و کمک کردن به بحران، سطح بالایی از انسجام را درون ساختار گروه تولید نموده و اشخاص و منابع را به‌طور مؤثر پیرامون یک هدف مشترک حرکت می‌دهد (بابایی و همکاران، ۲۰۱۲: ۲۶۴۱).

سرمایه اجتماعی «فراگیر»: اصطلاحی است برای شبکه‌های اجتماعی افقی ناهمگن‌تر که دسترسی به منابع ارزشمند و اطلاعاتی خارج از شبکه دوستان و ارتباط بلافصل را برای افراد فراهم می‌کنند. به عقیده پوتنام، این نوع سرمایه مبتنی بر کنش‌های افقی قوی است که در شبکه‌های مشارکت مدنی مانند انجمن‌های همسایگی، کانون‌های سرودخوانی، تعاونی‌ها، باشگاه‌های ورزشی و احزاب مردمی روی می‌دهند. هر چه این شبکه‌ها در جامعه‌ای متراکم‌تر باشند، احتمال بیشتری وجود دارد که شهروندان بتوانند در جهت منافع متقابل همکاری کنند. به عقیده وی، وقتی اشخاص به گروه‌های میانبری با اهداف و اعضای متنوع تعلق داشته باشند نگرش‌هایشان به عنوان پیامد تعامل گروهی و فشارهای متقابل تعدیل خواهد شد (پوتنام، ۲۰۰۰؛ یوسلنر^۱، ۲۰۰۲).

۳-۲. سرمایه اجتماعی «ارتباطی»: این شکل از سرمایه پیوندهایی را توصیف می‌کند که اشخاص یا گروه‌هایی را که اشخاص به آنها تعلق دارند، به افراد یا گروه‌هایی در موقعیت قدرت سیاسی یا مالی متصل می‌کنند. بر خلاف پوتنام که شبکه‌های عمودی را نبود توان برقراری ارتباط و همکاری اجتماعی می‌داند (الوانی و شیروانی، ۱۳۸۵: ۲۷)، اسریتز^۲ و وولکاک^۳ (۲۰۰۴) معتقدند، سرمایه اجتماعی ارتباطی برای انعکاس «هنجارهای احترام و شبکه‌های روابط اعتماد بین افرادی که در طول درجه‌های اقتدار یا قدرت پیچیده، رسمی یا نهادینه شده در جامعه با هم تعامل دارند» لازم است. این شکل از سرمایه دربرگیرنده تجربه جمعی، اعتماد به پیوندهای مبتنی بر همکاری، رقابت‌ها و توانایی‌های سازمانی و شکل‌بندی‌های نهادینه شده است که روابط بین سازمانی و بین شخصی را که برای بر ساخت هویت مهم است، تقویت می‌کنند (مک و دیگران، ۲۰۱۲: ۱۳۳). این حوزه از سرمایه می‌تواند به‌ویژه در جوامع فقیرتری که احترام و اعتماد به نهادهای رسمی (دولت، پلیس و ...)، سلامت عمومی و رفاه را بیشتر از جوامع ثروتمند تحت تاثیر قرار می‌دهد، حیاتی باشد (الگار و همکاران^۴، ۲۰۱۱: ۱۰۴۵).

1. Uslander
2. Sztreter
3. Woolcock
4. Elgar et al

چارچوب نظری

در بحث از تعیین کننده‌های هویت اجتماعی در جوامع چند فرهنگی یا چند قومیتی می‌توان به دو رویکرد نظری متضاد اشاره کرد: اول، نظریه‌هایی که نحوه شکل‌گیری و توسعه «خود» یا برداشت از خود را وابسته به زمینه‌های اجتماعی و تعلق گروهی می‌دانند. این رویکردهای نظری، بر اهمیت تمایزها و ستیزهای بین گروهی و بازشناسی فرد میان خود و بیگانه در تثبیت هویت تأکید دارند و بیشتر در مطالعات مربوط به هویت‌های قومی و مذهبی و دفاع از حقوق اقلیت‌ها قابل کاربرد هستند. در مطالعات پیرامون سرمایه اجتماعی، این‌گونه تئوری‌ها را می‌توان در «سنت فکری ستیز» قرار داد که به بررسی منازعات اجتماعی بر سر منافع در عرصه‌های مختلف نظیر اشکال قدرت، خشونت و اشکال سلطه و محرومیت می‌پردازد (اختر محقق، ۱۳۸۵: ۴۰). در این زمینه می‌توان به نظریه‌های «دسته‌بندی خود»، از جمله نظریه «هاپکینز»، اشاره کرد که در تحلیل فرایند شکل‌گیری هویت اجتماعی بر شباهت‌های درون گروهی و تفاوت‌های بین گروهی تأکید دارند (هاپکینز، ۲۰۱۱: ۵۲۹).

در نقطه مقابل سنت فکری مذکور، «سنت فکری همگرایی» قرار دارد که به مفاهیم روابط اجتماعی و اعتماد معطوف است و به پرسش‌هایی در مورد مکانیسم‌های تقویت کننده همگرایی ارزش‌های جامعه و مکانیسم‌هایی که اجماع به وجود می‌آورند و توسعه جامعه را تداوم می‌بخشند، تأکید می‌ورزد (اختر محقق، ۱۳۸۵: ۳۹). در این راستا، تحلیل‌گران پیوند هویت - سرمایه در جوامع چند فرهنگی بیش از همه به رابرت پوتنام و جیمز کلنن (۱۹۹۸) - از صاحب نظران اصلی سرمایه اجتماعی که رویکردی همگرایانه به سرمایه اجتماعی دارند - استناد نموده و معتقدند همبستگی اجتماعی برای داشتن یک اجتماع پرنشاط و پرتراوت به همان میزان موفقیت زیستی و اقتصادی و خدمات محلی خوب، برای طیف متنوعی از افراد که در همسایگی هم زندگی می‌کنند حیاتی است (بوئک، ۲۰۰۹: ۲۴). به‌زعم گیلچریست و همکارانش^۱ (۲۰۱۰)، جماعت‌ها پر از هویت‌های هماهنگ و متنوع است که نه به‌طور همگن در یک ردیف قرار می‌گیرند و نه مرزهای مرتب دارند. بعضی مواقع «هویت» بسیار مسأله برانگیز است؛ وقتی که همسایگان همدیگر را به‌عنوان رقبایی بر سر منابع کمیاب می‌بینند یا تفاوت‌های بین گروه‌ها مهم‌تر از شباهت‌ها می‌شود. این امر منجر به شکست اجتماعی و برخورد خشونت‌آمیز می‌شود. بعضی

1. Gilchrist et al

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۴۷

مواقع مسأله «فقدان هویت کافی» به چشم می‌خورد؛ آنجا که احساس تعلق و تشخص ضعیف شده باشد یا جایی که حمایت دوجانبه فرسوده شود. در این حالت، مداخله‌ها و اقدام‌های لازم باید ماهیت روابط بین افراد را بشناسد و هرآنچه را که برای حمایت از این روابط برای قادر ساختن افراد به ایفای نقش و دنبال نمودن «زندگی‌های قابل معاشرت»^۱ لازم است در نظر گیرد (گیلچریست و همکاران، ۲۰۱۲: ۱۰). هویت‌ها تنها مرتبط با ویژگی‌ها یا پیشامدهای شخصی نیستند. در این گونه جوامع، هویت در ارتباط با «متولیان امور»، اغلب نمایندگان از دولت مثل پلیس یا مأموران بهداشت، ساخته می‌شود. این هویت‌ها متقابلاً فعالیت‌های گروهی را تقویت می‌کنند و در آن واحد یک احساس کارآمدی جمعی را در افراد به وجود می‌آورند؛ یک عقیده مشترک مبنی بر اینکه وقتی افراد با هم کار می‌کنند همه چیز قابل دسترسی است. افراد معمولاً از طریق این اعمال دسته جمعی، هویت‌های مشترک‌شان را توسعه می‌دهند، بر تفاوت‌ها، نیازها، بینش‌ها و علایق متنوع‌شان فائق می‌آیند و سرانجام این همکاری موفقیت‌آمیز مانع منازعات قومی یا گروهی و رشد همبستگی می‌گردد (گیلچریست، ۲۰۱۰: ۲۱).

در این راستا، لویوزوس^۲ (۲۰۰۰-۱۹۹۹) بحث کلمن از روابط اجتماعی به‌عنوان منابع به کارگرفته شده توسط کشرگران - به‌ویژه ارزش‌های مشترک و هنجارهای اعتماد، انتظارات و عمل متقابل - را منعکس می‌کند. او نشان می‌دهد که چگونه گروه‌های مهاجر، که جامعه‌ای با تنوع فرهنگی بالا را تشکیل می‌دهند، به‌عنوان «سرمایه‌داران اجتماعی» به یکدیگر رجوع می‌کنند تا شبکه‌هایشان را در دوری از وطن به‌عنوان ابزار حمایت بر ساخت کنند و یک احساس معنادار از زندگی اجتماعی و هویت را تثبیت کنند (زتر و همکاران، ۲۰۰۶: ۱۳).

به این ترتیب می‌توان گفت در چنین جوامعی، سرمایه اجتماعی جوانان با دور شدن از اجتماع بی‌واسطه و تعامل با افراد جدید تقویت می‌شود. اهمیت شبکه‌های اجتماعی جدید و متنوع تنها به دلیل حمایت عاطفی‌شان نیست بلکه به واسطه توسعه اجتماعی و شخصی افراد و ارائه فرصت‌های جدید گزینش و قدرت به جوانان اهمیت دارد. شرکت در شبکه‌های اجتماعی سبب بحث از ایده‌های اجتماعی و سیاسی رایج، نشان دادن سویه مثبت جوانان و به چالش کشیدن پیش داورها در مورد اعضای گروه‌های مختلف می‌شود که همه اینها در نهایت منجر به از بین

1. Livable lives
2. Loyzos

رفتن تصورات قالبی و تقویت همبستگی اجتماعی می‌شود. سرمایه اجتماعی درون گروهی هر چند برای اعضای گروه‌های کوچک قومی مفید است و به تقویت همبستگی درون گروهی کمک می‌کند، ولی در سطوح بالاتر نقش منفی دارد و مانع انسجام بین قومی و اعتماد اجتماعی تعمیم یافته در سطوح بالاتر می‌شود. سرمایه اجتماعی جدید بین گروهی هر چند از غلظت سرمایه اجتماعی قدیم می‌کاهد، ولی تعمیم آن در سطح وسیع‌تر، در فرایند توسعه و بهبود زندگی مردم مؤثر واقع می‌شود (عبداللهی، ۱۳۸۶: ۴۷).

موضوع مورد بحث دیگر در تحقیق پیش‌رو این است که در جوامع چند فرهنگی کدام یک از اشکال سه‌گانه سرمایه اجتماعی در تکوین هویت اجتماعی شهروندان و بسط هویت ملی تأثیرگذارتر است. در این مورد بین صاحب‌نظران اختلاف نظرهایی وجود دارد.

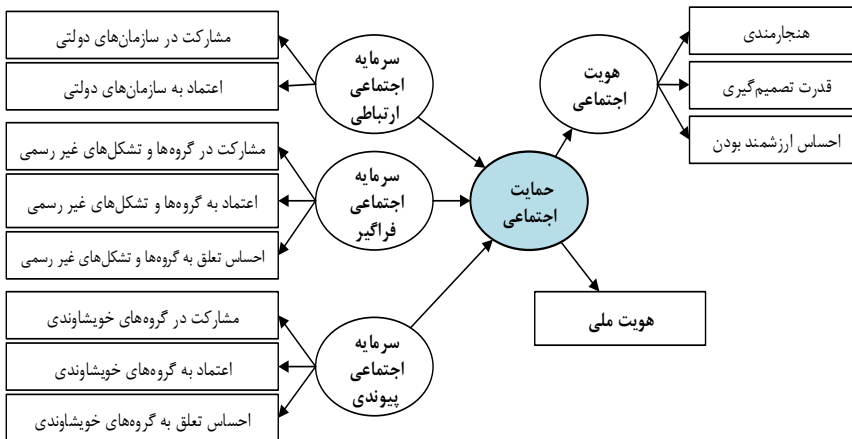
پوتنام تمایز بین شبکه‌های پیوندی و فراگیر را دارای اهمیت بسیار تلقی می‌کند. به عقیده وی سرمایه اجتماعی فراگیر، هویت‌های جدیدتر و عمل متقابل خلق می‌کند، در حالی که سرمایه اجتماعی پیوندی، خویشن محدودتر را تقویت می‌کند (بوئک، ۲۰۰۹: ۱۹). با این حال، تحقیقات نشان داده است که از نقطه نظر خود کنشگران، پیوندهای خانوادگی می‌تواند پیش شرط فعالیت‌های باز و فراگیر مؤثر باشد؛ پیوندهای خانوادگی می‌تواند برای خلق تعریف از خود و اعتماد مهم تلقی شود (هاپکینز، ۲۰۱۱: ۵۳۳). وولکاک و نارایان معتقدند، اجتماعات فقیر نیاز دارند به سمت سرمایه فراگیر بزرگ‌تر و سرمایه ارتباطی کمتر حرکت کنند. یافته‌های کیفی حاکی از آن است که پیوندهای نرم و پیوندهای سخت با یکدیگر در هم می‌آمیزند؛ پیوندهای نرم و سخت اغلب با هم درون یک شبکه اجتماعی وسیع شکل می‌گیرند (بوروف^۱، ۲۰۰۶: ۴۰۰). زتر می‌گوید: «به نظر می‌رسد هر دو سرمایه اجتماعی پیوندی و فراگیر چهره‌های اصلی سرمایه اجتماعی بین گروه‌های مهاجر هستند. پیوندهای متراکم (خانواده و خویشان) با پیوندهای نهادی، که پیوندهای ضعیف خوانده می‌شوند، همزیستی دارند و عقیده ما این است که هر دو اهمیت یکسانی بین گروه‌های مهاجر برای حمایت دو طرفه و قطعاً درگیری با منابع و شبکه‌های جامعه چند فرهنگی برخوردارند. هر چند اولویت‌بندی این اجزای متفاوت سرمایه اجتماعی بین گروه‌های متفاوت و در ارتباط با اهداف متفاوت فعالیت جمعی متفاوت است، اما باز هم در این مرحله هیچ الگوی آشکاری وجود ندارد. آنچه مهم است، اصل دسترسی به سرمایه است (زتر و همکاران، ۲۰۰۶: ۲۰).

1. Brough

عمومی برای اجتماعات مهاجر را به منظور توسعه، درگیر نمودن و قدرت بخشیدن به آنها خاطر نشان می‌کند (زتر و همکاران، ۲۰۰۶: ۲۳-۲۲).

به عقیده «جیمز کات^۱»، سرمایه اجتماعی «پیوندی» نیاز به آمیخته شدن با سرمایه اجتماعی «فراگیر» و «ارتباطی» دارد تا تقویت همبستگی را بین افراد در گروه‌های اجتماعی به دنبال داشته باشد. وی سرمایه اجتماعی را دارای نقش اساسی در ابراز هویت و عاملیت فعال در یک جامعه به طور فزاینده جهانی شده و سریعاً در حال تغییر می‌داند. به عقیده وی ساختن سرمایه اجتماعی، ابزار انتقادی حل تضاد بالقوه و تضمین رشد مثبت را برای جوامع دارای جمعیت مهاجر و به لحاظ فرهنگی متنوع فراهم می‌کند. در واقع بسط مهاجرت توأم با پیوندهای باز و آزاد، فرصت‌های جدیدی را برای توسعه اجتماعی به دست می‌دهد (هلوی و بینر، ۲۰۰۷). باید توجه داشت که شبکه روابط پیوندی هر چند در تحکیم هویت درون گروهی نقش بسزایی دارد، اما تأکید صرف بر این پیوندها خطر تضعیف همبستگی اجتماعی و هویت جمعی بین گروه‌های مختلف را به همراه دارد که این امر می‌تواند مانع رشد و تعالی جامعه چندفرهنگی باشد. مدل نظری در این تحقیق با استناد به «سنت فکری همگرایی» در تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و

هویت اجتماعی و ملی بدین شرح است:

نمودار شماره ۱. مدل نظری تحقیق

تعریف مفاهیم

۵-۱. متغیر مستقل: سرمایه اجتماعی

در این پژوهش، انواع سه‌گانه سرمایه اجتماعی (پیوندی، فراگیر و ارتباطی) با الهام از پرسشنامه جامع بانک جهانی که توسط گروت‌رت^۱، نارایان^۲، جونز^۳ و وولکاک^۴ به منظور سنجش سرمایه اجتماعی تهیه شده است (بابایی و همکاران، ۲۰۱۲)، مورد سنجش قرار گرفته است. بر این اساس، مشارکت در شبکه، تعلق و وابستگی به هر شبکه و اعتماد به آن شبکه، مؤلفه‌هایی هستند که از ترکیب آنها برای عملیاتی کردن سه نوع سرمایه پیوندی، فراگیر و ارتباطی استفاده شده است.

سرمایه اجتماعی پیوندی با ترکیبی از مؤلفه‌های احساس تعلق به اعضای خانواده بلا فصل، اقوام و دوستان نزدیک؛ اعتماد افراد به یکدیگر در این گروه‌ها و میزان ارتباط و برخورداری از حمایت یکدیگر تعریف می‌شود. سرمایه اجتماعی فراگیر با ترکیبی از مقدار تعلق و وابستگی پاسخگویان به گروه همسایگان، گروه‌های محلی، مردم اقوام و مذاهب مختلف، تشکل‌ها و احزاب مردمی؛ مشارکت و همکاری با این گروه‌ها و میزان اعتماد به آنها سنجیده می‌شود و سرمایه اجتماعی ارتباطی، که در قالب اعتماد به اقتدار سنجیده شده است (اسریتز و وولکاک، ۲۰۰۴)، در پژوهش پیش‌رو بر حسب مشارکت و همکاری با گروه‌های رسمی و ارگان‌های دولتی از جمله پلیس و نیروی انتظامی، مطبوعات ملی و محلی و صدا و سیما در قالب همیاری و همفکری جهت کمک به حل مشکلات جامعه و میزان اعتماد به سازمان‌های دولتی مورد سنجش قرار گرفته است. میزان مشارکت، تعلق و وابستگی و اعتماد، به تفکیک گروه‌های موجود در هر نوع سرمایه با استفاده از طیف پنج درجه‌ای لیکرت، از دامنه یک (بسیار کم) تا پنج (بسیار زیاد)، اندازه‌گیری شده است.

۵-۲. متغیرهای وابسته: هویت اجتماعی و هویت ملی

سنت جامعه‌شناختی نظریه هویت بیش از همه تحت تأثیر نظریات جورج هربرت مید قرار دارد. به اعتقاد وی، هویت ما از انتظارات مربوط به نقش‌های اجتماعی ناشی می‌شود و «خود» نوعی توانایی است که به انسان‌ها کمک می‌کند تا از طریق ارتباطات و زبان به تفکر و کنش در

---

1. Grootaert
2. Narayan
3. Jones
4. Woolcock

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۵۱

دنیای اجتماعی بپردازند. روزنبرگ مبتنی بر عقاید مید و کولی مفهوم «برداشت از خود»^۱ را مطرح می‌کند، به معنای «جامعیت اندیشه‌ها و احساساتی که فرد در ارجاع به خودش به عنوان یک شناخته عینی دارد» (وحیدا و همکاران، ۱۳۸۳: ۷۴).

از جلوه‌های شایع و عام فقدان هویت، مشغولیت بی‌هدف، داشتن شخصیت منفعل بدون قدرت بازآفرینی، از خود بیگانگی و تعلق خاطر نداشتن ذهنی و عینی فرد به جامعه است که به اشکال و صور مختلف، همچون احساس بی‌معنایی، پوچی، انکار، افسردگی، انزوا، تنفر، بیزاری، ناهنجاری و بدبینی در فرد ظهور می‌کند (جوادی یگانه، ۱۳۸۷: ۱۹۲). بر این اساس، در این تحقیق هویت اجتماعی بر مبنای سه شاخص مورد سنجش قرار گرفته است: ۱. هنجارمندی (یعنی خودآگاهی فرد نسبت به من اجتماعی خود یا به تعبیر مید «در من»، که به تعبیر جان استوارت هال (۱۹۹۶)، «معانی و ارزش‌ها در فرد درونی و فاصله میان درون و برون فرد - حوزه عمومی و خصوصی - پر می‌شود (مرادی، ۱۳۹۴: ۱۰۶)؛ ۲. قدرت تصمیم‌گیری (که نمایان‌گر داشتن ثبات در زندگی است)؛ ۳. احساس ارزشمند بودن و اعتبار داشتن در اجتماع (که نشان می‌دهد فرد به تصویر باثبات و رضایت‌بخشی از خود در جامعه دست یافته است). تمامی شاخص‌ها با گویه‌هایی بر روی طیف پنج درجه‌ای لیکرت، اندازه‌گیری شده است. پاسخ افراد به گویه‌های هر شاخص از یک (بسیار مخالفم) تا پنج (بسیار موافقم) برای گویه‌های مثبت و از یک (بسیار موافقم) تا پنج (بسیار مخالفم) برای گویه‌های منفی نمره‌گذاری شده است.

هویت ملی، هویت جمعی در سطح عام و بزرگ آن است که به صورت احساس علاقه به جامعه، احساس علاقه و افتخار به کشور خود و ترجیح آن به سایر کشورها نمود می‌یابد. هر قدر بُعد اجتماعی هویت و در مقیاسی کلی‌تر «ملت» قوی‌تر باشد، شخصیت اجتماعی شهروندان نیز مستقیم‌تر و جدی‌تر پی‌ریزی می‌شود. وفاق اجتماعی و همبستگی ملی نیز محصول همین فرایند است (جوادی یگانه، ۱۳۸۷: ۱۹۰).

هویت ملی در این تحقیق بر حسب میزان احساس تعلق به سرزمین، آداب و رسوم و آرمان‌های ملی بر روی طیف پنج درجه‌ای لیکرت از یک (بسیار کم) تا پنج (بسیار زیاد) اندازه‌گیری شده است.

1. Self- concept

۳-۵. متغیر واسطه: حمایت اجتماعی

در این پژوهش، «حمایت اجتماعی»، که از جمله پیامدهای مشارکت در شبکه‌های اجتماعی به شمار می‌رود، به عنوان متغیر واسطه در نظر گرفته شده است؛ بدین معنا که هر چه مشارکت افراد در شبکه‌های مختلف و اعتماد به این شبکه‌ها بیشتر باشد، حمایت بیشتری از سوی شبکه‌های رسمی و غیررسمی دریافت می‌نمایند و این فرایند منجر به تقویت هویت اجتماعی و ملی آنان خواهد گردید. این متغیر با سه گویه «احساس غرور از بودن در میان جمع»، «احساس مورد حمایت واقع شدن از سوی دیگران» و «مورد استقبال دیگران قرار گرفتن عقاید و نظرات شخص»، در قالب طیف پنج درجه‌ای لیکرت، مورد سنجش قرار گرفته است. پاسخ افراد به گویه‌های مذکور از یک (بسیار مخالفم) تا پنج (بسیار موافقم) برای گویه‌های مثبت و از یک (بسیار موافقم) تا پنج (بسیار مخالفم) برای گویه‌های منفی نمره‌گذاری شده است.

فرضیات تحقیق

این پژوهش، علاوه بر پاسخ به دو سؤال توصیفی میزان برخورداری جوانان مهاجر از «هویت اجتماعی» و «هویت ملی» و «میزان برخورداری جوانان مهاجر از اشکال مختلف سرمایه اجتماعی (پیوندی، فراگیر و ارتباطی)»، درصد آزمون فرضیه‌های زیر می‌باشد:

بین انواع سه‌گانه سرمایه اجتماعی و هویت اجتماعی رابطه معنادار وجود دارد؛

بین انواع سه‌گانه سرمایه اجتماعی و هویت ملی رابطه معنادار وجود دارد؛

هرچه میزان «برخورداری از حمایت اجتماعی» در دارندگان سرمایه اجتماعی بیشتر باشد، هویت اجتماعی نیز در آنها قوی‌تر است؛

هرچه میزان «برخورداری از حمایت اجتماعی» در دارندگان سرمایه اجتماعی بیشتر باشد، هویت ملی نیز در آنها قوی‌تر است.

روش پژوهش

در پژوهش پیش‌رو، از نوع تحقیقات پیمایشی^۱ است که در سال ۱۳۹۳ در شاهین شهر، یکی از شهرهای بزرگ مهاجرپذیر، انجام شده است. جامعه آماری، با استناد به تعریف یونسکو از

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۵۳

جوانی، مهاجرین واقع در سنین ۱۵-۴۵ ساله هستند که در شهر دیگر متولد گردیده و مدت قابل توجهی را در شاهین شهر سکونت داشته اند. طبق این تعریف، رده سنی ۱۵ تا ۴۰ سال به عنوان گروه سنی جوان مورد توافق بین المللی قرار گرفته است که در این تحقیق، به دلیل محدودیت در گزینش مهاجرینی که مدت قابل توجهی را در شهر مورد مطالعه سکونت داشته اند، با اندکی تسامح گروه سنی ۱۵-۴۵ سال مد نظر قرار گرفته است. کل جمعیت شهر ۲۵۲۰۰۰ است، اما از شمار دقیق مهاجرین آماری در دست نیست.

حجم نمونه به دلیل مشخص نبودن شمار دقیق مهاجران، با برآورد واریانس داده‌ها در مطالعه مقدماتی و قرار دادن در فرمول محاسبه حجم نمونه از طریق برآورد واریانس داده‌ها، ۱۵۰ نفر در نظر گرفته شد و به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای، تعداد افراد جامعه نمونه در هر مقوله سنی و جنسی بر حسب تخمین توزیع سنی و جنسی جمعیت مهاجران شهر مشخص شد. طبق گزارش‌های آماری غیررسمی بیش از نیمی از جمعیت مهاجران را مردان جوان تشکیل می‌دهند. سپس افراد در هر طبقه، با شرط مهاجر بودن، به شیوه تصادفی ساده انتخاب شدند.

جهت گردآوری داده‌ها از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. در بخش اول پرسشنامه، ۶ سؤال زمینه‌ای مربوط به ویژگی‌های پاسخگویان طراحی شده است و در بخش دوم سؤالات مربوط به متغیرهای مستقل و وابسته. برای اندازه‌گیری سه شکل سرمایه، ۲۰ گروه مختلف، از گروه‌های صمیمی، خویشاوندی و محلی تا تشکلهای غیررسمی و دولتی مشخص شد و به تفکیک، میزان مشارکت و میزان اعتماد به همه گروه‌ها و میزان حس تعلق و تعهد در مقابل گروه‌های غیردولتی مورد پرسش قرار گرفت. ۲۰ سؤال برای متغیرهای مستقل و نیز سه سؤال برای متغیر واسط «حمایت اجتماعی» طرح گردید. تمامی سؤالات مربوط به متغیرهای مستقل و وابسته در قالب گویه‌هایی بر روی طیف پنج درجه‌ای لیکرت طراحی شد. در یک مطالعه مقدماتی روی ۴۰ نفر از افراد جامعه آماری، پایایی گویه‌ها مورد سنجش قرار گرفت. در جدول زیرضرایب آلفای متغیرها به تفکیک شاخص‌ها آمده است:

جدول ۱. ضریب آلفای متغیرهای تحقیق به تفکیک شاخص‌ها

ضریب آلفا	تعداد گویه	شاخص‌ها	متغیر
۰/۷	۳	مشارکت در گروه‌های خویشاوندی	سرمایه اجتماعی پیوندی
۰/۷۴	۳	اعتماد به گروه‌های خویشاوندی	
۰/۷۲	۳	احساس تعلق به گروه‌های خویشاوندی	
۰/۸۱	۷	مشارکت در گروه‌های محلی و تشکل‌های غیررسمی	سرمایه اجتماعی فراگیر
۰/۸۱	۷	اعتماد به گروه‌های محلی و تشکل‌های غیررسمی	
۰/۸۴	۷	گروه‌های محلی و تشکل‌های غیررسمی	
۰/۸۲	۹	مشارکت در نهادهای رسمی و ارگان‌های دولتی	سرمایه اجتماعی ارتباطی
۰/۷۶	۹	اعتماد به نهادهای رسمی و ارگان‌های دولتی	
۰/۷۹	۶	هتجارمندی	هویت اجتماعی
۰/۵۴	۳	قدرت تصمیم‌گیری	
۰/۷۶	۶	احساس ارزشمند بودن	
۰/۴۳	۵	-----	هویت ملی
۰/۸۲	۳	-----	حمایت اجتماعی

پس از تحلیل نحوه توزیع نمرات متغیرها بر حسب آماره‌های توصیفی، فرضیه‌ها از طریق روش آماری تحلیل رگرسیون در نرم‌افزار SPSS مورد آزمون قرار گرفته است. در نهایت جهت آزمون دقیق‌تر رابطه بین متغیرهای مذکور، مدل تجربی تحقیق با استفاده از نرم‌افزار AMOS ترسیم و برازش آن مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

۸-۱. یافته‌های توصیفی

۸-۱-۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی جامعه نمونه

از ۱۵۰ نفر پاسخگو، ۹/۳۳ درصد در گروه سنی ۲۰-۱۷، ۱۸ درصد در گروه سنی ۲۴-۲۱، ۲۸ درصد در گروه سنی ۲۸-۲۵، ۲۰/۶۸ درصد در گروه سنی ۳۲-۲۹، ۱۰/۶۶ درصد در گروه سنی ۳۶-۳۳، ۴ درصد در گروه سنی ۴۰-۳۷ و ۹/۳۳ درصد در گروه سنی ۴۵-۴۱ قرار دارند. از نظر توزیع جنسی، ۵۳/۳ درصد (۸۰ نفر) از پاسخگویان زن و ۴۷/۷ درصد (۷۰ نفر) مرد هستند. از نظر سطح تحصیلات، ۱۰/۷ درصد از پاسخگویان دارای تحصیلات زیر دیپلم، ۴۴ درصد دیپلم، ۴۲ درصد فوق دیپلم و لیسانس و ۳/۳ درصد دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و بالاتر هستند.

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۵۵

۸-۱-۲. آماره‌های توصیفی مربوط به متغیرهای اصلی تحقیق

در جدول (۲)، آماره‌های مربوط به نمرات انواع سرمایه اجتماعی به تفکیک شاخص‌های آنها آمده است:

جدول ۲. آماره‌های توصیفی به تفکیک متغیرها و شاخص‌ها

متغیرهای وابسته	متغیر میانی	متغیرهای مستقل						آماره‌های توصیفی		
		سرمایه اجتماعی ارتباطی		سرمایه اجتماعی فراگیر		سرمایه اجتماعی بیبندی				
هویت ملی	حمایت اجتماعی	اعتماد به سازمان دولتی	مشارکت در سازمان دولتی	احساس تعلق به شبکه‌های مدنی	اعتماد به شبکه‌های مدنی	مشارکت در شبکه‌های مدنی	احساس تعلق به شبکه‌های خویشاوندی	اعتماد به شبکه‌های خویشاوندی	مشارکت در شبکه‌های خویشاوندی	میانگین
۳/۶۳	۳/۱۷	۲/۸۳	۲/۹۸	۲/۸۱	۲/۶۹	۲/۹۰	۴/۲۶	۴/۸۰	۴/۲۷	
		۲/۹۰		۲/۷۹		۴/۲				انحراف استاندارد
۰/۹۰۷	۰/۷۶۱	۱/۰۵	۰/۱۰۱	۰/۹۰۹	۰/۸۴۶	۰/۸۷۲	۰/۷۰۷	۰/۷۴۳	۰/۶۴۲	
		۰/۹۹۴		۰/۷۶۵		۰/۵۹۱				جولگی
۰/۴۳۷	۰/۱۸۵۷	۰/۰۰۱	۰/۳۹۵	۰/۰۵۴	۰/۱۸۲	۰/۳۰۳	۰/۸۶۶	۰/۶۱۳	۰/۶۱۱	
		-۰/۱۹۲		-۰/۰۵۴		-۰/۶۹۸				کشیبگی
۰/۴۵۸	۰/۶۹۷	۰/۱۸۷	۰/۱۶۱	۰/۴۱۲	۰/۷۶۸	۰/۵۵۲	۰/۳۴۸	۰/۱۲۰	۰/۳۵۱	
		۰/۷۹۴		-۰/۴۶۰		۰/۱۲۱				

جدول شماره ۲ برای پاسخ به سوالات توصیفی در این پژوهش در خصوص میزان بهره‌مندی مهاجران از سرمایه اجتماعی، هویت اجتماعی و هویت ملی ترسیم شده است. طبق نتایج جدول شماره ۲، میانگین مشارکت در شبکه‌های پیوندی، اعتماد و دلبستگی به آنها به‌طور قابل ملاحظه‌ای بالاتر از میانگین منحنی توزیع نرمال، با انحراف معیار پایین (کمتر از یک) و چولگی منفی (تمرکز نسبتاً بالای داده‌ها در سویه مثبت منحنی نرمال) می‌باشد. در مجموع، نمرات اکثر پاسخگویان در سرمایه اجتماعی پیوندی با پراکندگی کم، در دامنه ۴ تا ۵ منحنی توزیع نرمال متمرکز شده است، حال آن‌که میانگین نمرات در مشارکت و اعتماد به شبکه‌های فراگیر و سازمان‌های دولتی و به‌طور کلی، سرمایه اجتماعی فراگیر و ارتباطی نزدیک به هم و کمی پایین‌تر از میانگین منحنی توزیع نرمال (حد متوسط ۳) است. به‌طور کلی پراکندگی نمرات پاسخگویان در متغیرهای مذکور بالاست و بیشتر افراد نمره متوسط کسب کرده‌اند. بنابراین، مشارکت، اعتماد و دلبستگی به شبکه‌های پیوندی (خانواده، اقوام و دوستان نزدیک) و در کل سرمایه اجتماعی پیوندی به مقدار قابل توجهی بالاتر از سایر اشکال سرمایه است.

میزان برخورداری از حمایت اجتماعی در پاسخگویان در حد متوسط است. میانگین هویت اجتماعی نیز تنها ۰/۵ نمره از حد متوسط توزیع نرمال بالاتر است و نمرات با پراکندگی پایین (انحراف معیار برابر با ۰/۵۵)، در اطراف میانگین متمرکز شده‌اند. هر چند نمرات هویت اجتماعی با چولگی منفی به سمت مثبت متمایل شده‌اند، اما این چولگی پایین است. میانگین نمرات هویت ملی نیز تنها ۰/۶ از حد متوسط بالاتر است، اما با انحراف معیار نزدیک به یک (۰/۹۰۷) درخصوص نمرات هویت اجتماعی از پراکندگی بیشتری برخوردارند. به‌طور کلی می‌توان گفت پاسخگویان از سطح چندان بالایی از هویت اجتماعی و هویت ملی برخوردار نیستند.

۲-۸. یافته‌های استنباطی

در ابتدا تأثیر متغیرهای زمینه‌ای سن و جنس بر هویت اجتماعی و ملی مورد آزمون قرار گرفت. نتایج نشان داد که تفاوت معناداری در نمرات هویت اجتماعی و هویت ملی گروه‌های مختلف سنی و زنان و مردان وجود ندارد. در مرحله بعد، به‌منظور بررسی اینکه کدام یک از این اشکال پیش‌بینی‌کننده متغیرهای وابسته (هویت اجتماعی و هویت ملی) هستند و همچنین کدام نوع سرمایه بیشترین تأثیر را دارد، از رگرسیون چندگانه به روش گام به گام استفاده شد. در

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۵۷

نهایت، پس از تحلیل همبستگی بین انواع مختلف سرمایه اجتماعی و انواع هویت، بهترین مدل و مکانیسم تبیین هویت اجتماعی و ملی توسط سرمایه اجتماعی، از طریق مدل‌یابی معادله ساختاری تعیین گردید. نتایج از این قرار است:

جدول ۳. پیش‌بینی نمرات هویت اجتماعی و ملی بر حسب انواع مختلف سرمایه اجتماعی

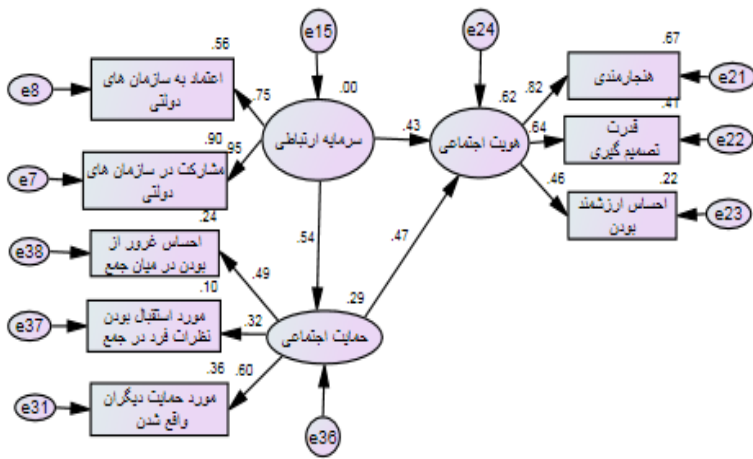
معادله شماره ۲					معادله شماره ۱					متغیرهای پیش‌بین	
هویت ملی					هویت اجتماعی						
VII	Tolerance	sig	t	Beta	B	VII	Tolerance	sig	t		Beta
۱/۸۸۴	۰/۸۴۵	۰/۰۰۰	۸/۳۶۵	۰/۵۷۳	۰/۵۳۴	۱/۳۷۶	۰/۶۷۸	۰/۰۰۰	۷/۷۶۹	۰/۳۰۹	۰/۱۷۳
--	--	--	--	--	--	۱/۳۰۴	۰/۷۱۲	۰/۰۲	۲/۳۵	۰/۱۸۸	۰/۱۷۷
					۱/۵۵						۱/۷۶۵
--	--	--	--	--	۰/۶۳۴	--	--	--	--	--	۰/۵۷۳
--	--	--	--	--	۰/۳۱۵	--	--	--	--	--	۰/۳۱۳
--	--	--	--	--	۰/۰۰۰	--	--	--	--	--	۰/۰۰۰

در مورد «هویت اجتماعی»، از مجموع سه متغیر مستقل وارد شده به مدل رگرسیون، دو متغیر سرمایه اجتماعی ارتباطی و سرمایه اجتماعی پیوندی به ترتیب، با حداکثر خطای ۵ درصد ($\text{sig} = 0.000$)، حائز شرایط لازم برای ورود به معادله شدند و ضرایب رگرسیونی آنها به ترتیب ۰/۳۰۹ و ۰/۱۸۸ است. مقدار همبستگی مجموع این متغیرها با هویت اجتماعی برابر با ۰/۵۷۷ است که نشان دهنده همبستگی نسبتاً بالا بین متغیرهای مستقل و وابسته است. طبق ضریب تعیین به دست آمده (X^2)، متغیرهای مستقل روی هم رفته ۲۳/۳ درصد از واریانس هویت اجتماعی را تبیین می‌کنند. در مورد «هویت ملی»، تنها متغیر سرمایه اجتماعی

ارتباطی (Beta= ۰/۵۷۴) پیش‌بین قوی‌تری برای این متغیر است. مقدار همبستگی مجموع این متغیر با هویت ملی برابر با ۰/۶۴۴ است که نشان دهنده همبستگی نسبتاً بالا بین متغیر مستقل و وابسته است. طبق ضریب تعیین به دست آمده (X^2)، سرمایه اجتماعی ارتباطی ۴۱/۵ درصد از واریانس هویت ملی را تبیین می‌کند. مقادیر t و سطح خطای کمتر از ۵ درصد در همه متغیرهای موجود در دو معادله رگرسیون، حاکی از تأثیر مثبت و معنادار این متغیرها بر تقویت هویت اجتماعی و ملی است. همپنین مقدار تحمل^۱ بالاتر از ۰/۴ و VIF پایین تر از ۲/۵ در همه متغیرهای مستقل نشان دهنده عدم همخطی چندگانه بین این متغیرهاست.

طبق آخرین سوال این پژوهش، فرض بر آن است که سرمایه اجتماعی به واسطه «حمایت اجتماعی» که برای مهاجران در منطقه فراهم می‌کند، منجر به تقویت هویت اجتماعی در آنها می‌گردد. از این‌رو، به‌منظور به دست آوردن مدل تبیینی دقیق‌تر پیرامون تحلیل تاثیر سرمایه اجتماعی بر هویت و تحلیل مکانیسم این رابطه به‌واسطه میزان حمایت اجتماعی که دارندگان سرمایه اجتماعی دریافت می‌کنند، مدل معادله ساختاری از نوع تحلیل عامل تأییدی به تفکیک برای دو متغیر وابسته، با حضور متغیر واسطه «برخورداری از حمایت اجتماعی»، ترسیم گردیده و ضرایب تأثیر مستقیم و غیرمستقیم متغیرها به هم مقایسه شده است.

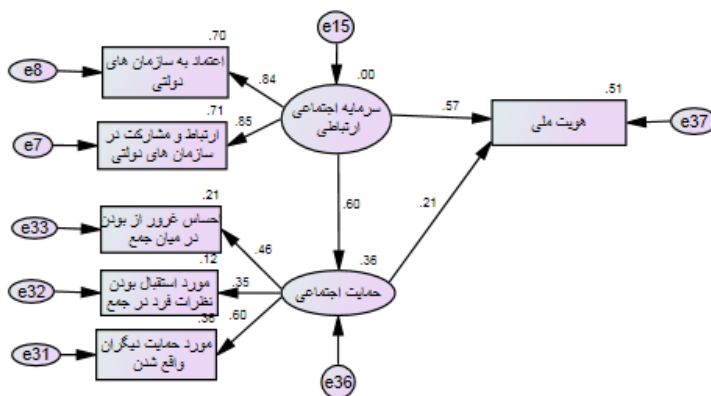
نخستین شاخص برای آزمون قابل قبول بودن یا نبودن مدل پیشنهادی، مقدار کای اسکوار می‌باشد که باید دارای سطح خطایی بالاتر از ۵ درصد باشد. همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، در مدل پیش‌گفته $sig > 0/05$ می‌باشد و در نتیجه برازش کلی مدل تدوین شده توسط محقق تأیید می‌شود. شاخص مهم دیگر برای آزمون برازش مدل، ریشه دوم میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) است که مقدار کمتر از ۹ درصد برای این شاخص قابل قبول در نظر گرفته شده است. در این پژوهش مقدار این شاخص برابر است با ۰/۰۶۴ که به‌طور قابل توجهی کمتر از ۹ درصد است و نشان می‌دهد مدل از برازش نسبتاً خوبی برخوردار است. مقدار NFI و شاخص برازش تطبیقی CFI نیز به ترتیب برابر است با ۰/۹۱۴ و ۰/۹۶۴ که چون بالاتر از ۰/۹ و نزدیک به یک است نشان دهنده برازش خوب مدل است. در کل بر اساس شاخص‌های برازش مذکور می‌توان گفت مدل محقق ساخته مورد تأیید می‌باشد.

$\chi^2=27.48$ $df=17$ $P\text{-value}=0.051$ $RMSEA=0.064$

نمودار شماره ۲. مدل معادله ساختاری تأثیر سرمایه اجتماعی ارتباطی و حمایت اجتماعی بر هویت اجتماعی

یافته‌های مدل در بخش اندازه‌گیری نشان می‌دهد که مشارکت در سازمان‌ها و نهادهای دولتی منجر به افزایش میزان دریافت حمایت اجتماعی جوانان مهاجرگردیده است ($\beta = 0/54$) و میزان حمایت اجتماعی نیز بر هویت اجتماعی تأثیر مثبت دارد ($\beta = 0/47$). از حاصل ضرب مقادیر مذکور، ضریب تأثیر غیرمستقیم سرمایه ارتباطی بر هویت اجتماعی به دست می‌آید که برابر است با $0/21$ ، حال آن که ضریب تأثیر مستقیم سرمایه اجتماعی ارتباطی بر هویت اجتماعی برابر است با $0/43$. بنابراین، در پاسخ به این سؤال که سرمایه اجتماعی از طریق چه مکانیسمی بر هویت اجتماعی اثر می‌گذارد، می‌توان گفت که هرچند برخورداری از حمایت اجتماعی می‌تواند واسطه تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی باشد، اما مشارکت در سازمان‌ها و نهادهای دولتی و اعتماد به آنها به‌طور مستقیم نیز، بدون حضور متغیر حمایت اجتماعی، هویت اجتماعی مهاجرین را تبیین می‌کند. با توجه به اینکه در روش مدل سازی مقادیر خطا به دقت محاسبه می‌شود، به‌رغم قدرت تبیین‌کنندگی سرمایه اجتماعی پیوندی در مدل تحلیل رگرسیون، در مدل معادله ساختاری Amos، این متغیر قدرت تبیین‌کنندگی خود را از دست داده و از مدل حذف گردید.

$X^2=6.7$ $df=7$ $P\text{-value}=0.450$ $RMSEA=0.000$

نمودار شماره ۳. مدل معادله ساختاری تاثیر سرمایه اجتماعی ارتباطی و حمایت اجتماعی بر هویت ملی

در مدل بالا نیز مقدار χ^2 دو بسیار پایین، و مقدار ریشه دوم میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) نشان دهنده برازش کلی خوب مدل است. مقدار CFI و NFI به ترتیب برابر است با ۰/۹۴۶ و ۰/۹۸۱ که چون بالاتر از ۰/۹ و نزدیک به یک است حاکی از برازش خوب مدل است. در کل بر اساس شاخص‌های برازش مذکور می‌توان گفت مدل محقق ساخته کاملاً مورد تأیید است.

در اینجا نیز از بین انواع سرمایه اجتماعی، تنها سرمایه اجتماعی ارتباطی (مشارکت در سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی و اعتماد به آنها) تبیین‌کننده هویت اجتماعی مهاجرین است. سرمایه اجتماعی ارتباطی بر حمایت اجتماعی تأثیر دارد (Beta= 0/60) و میزان حمایت اجتماعی نیز بر هویت ملی تأثیر مثبت دارد (Beta= 0/21). ضریب تأثیر مستقیم سرمایه اجتماعی ارتباطی بر هویت ملی برابر است با ۰/۵۷ که بیشتر از ضریب تأثیر غیرمستقیم (Beta= 0/21) است. در اینجا نیز می‌توان گفت سرمایه اجتماعی ارتباطی، بدون حضور متغیر حمایت اجتماعی، می‌تواند در تقویت هویت ملی مهاجرین موثر باشد.

بحث و نتیجه گیری

سرمایه اجتماعی به شبکه‌های بین افراد و روابط اعتماد و عمل متقابلی که آنها توسعه می‌دهند اشاره دارد. پوتنام سرمایه اجتماعی را اساس هویت، شناسایی و اعتبار جامعه می‌داند که از طریق اعتمادسازی مردم را به تعاملات و تعلقات اجتماعی برای رسیدن به اهداف مشخص ترغیب می‌کند (وحید، کلانتری و فاتحی، ۱۳۸۲: ۶۹). از چشم‌انداز «سنت فکری هم‌گرایی» نقش سرمایه اجتماعی در جوامع چند قومیتی و مهاجرپذیر بارزتر است. سرمایه اجتماعی در چنین جوامعی قادر است تکثر فرهنگی را از تهدیدی برای تنازع گروه‌ها و پاره پاره شدن هویت‌ها به اهرمی برای شکل‌گیری هویت مشترک بدل سازد. این ادعای نظری از پشتوانه تجربی کافی در تحقیقات انجام شده بر روی اجتماعات چند فرهنگی و اقلیت‌های مهاجر در خارج از کشور (وربنر، ۲۰۰۰؛ دانوگهیو و همکاران، ۲۰۰۶؛ بوئک و همکاران، ۲۰۰۹؛ تراسی رینولدز، ۲۰۰۹؛ گیلچریست، ۲۰۱۰) برخوردار است.

پژوهش پیش‌رو نیز به مطالعه موضوع مورد بحث در مهاجرین شاهین‌شهر پرداخته است. طبق میانگین نمرات هویت اجتماعی و ملی در جامعه مورد مطالعه (به ترتیب ۳/۵۶ و ۳/۶۳) می‌توان گفت که هویت اجتماعی و هویت ملی در مهاجرین چندان قوی نیست و با توجه به اینکه میانگین بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی پیوندی (برابر با ۴/۲) به میزان قابل ملاحظه‌ای بالاتر از سرمایه اجتماعی فراگیر و ارتباطی است (به ترتیب برابر با ۲/۷۹ و ۲/۹)، می‌توان گفت که افراد مهاجر همچنان خود را با هویت قومی و خانوادگی خود می‌شناسند. با این حال نتیجه قابل توجه دیگر آن است که سرمایه اجتماعی ارتباطی، مشتمل بر مشارکت در سازمان‌ها و نهادهای دولتی و اعتماد به آنها، به‌رغم آن‌که از شدت چندان بی‌مهاجرین برخوردار نیست، بیش از همه در تقویت هویت اجتماعی و هویت ملی مهاجرین تأثیر دارد. نتایج تحلیل رگرسیون و مدل معادله ساختاری نشان می‌دهد که ضریب تأثیر مستقیم سرمایه اجتماعی ارتباطی بر هویت اجتماعی برابر با ۰/۳۳ و ضریب تأثیر غیرمستقیم (با حضور متغیر حمایت اجتماعی) ۰/۵۲ می‌باشد. سرمایه اجتماعی ارتباطی ۲۳ درصد از واریانس هویت اجتماعی را تبیین می‌کند. ضریب تأثیر مستقیم سرمایه اجتماعی ارتباطی بر هویت ملی نیز برابر با ۰/۵۵ و ضریب تأثیر غیرمستقیم (با حضور متغیر حمایت اجتماعی) ۰/۶۷ می‌باشد. سرمایه اجتماعی ارتباطی ۴۱ درصد از واریانس هویت ملی را تبیین می‌کند. این بدان معناست که آنچه به مردم متعلق به زمینه‌های فرهنگی

مختلف احساس هویت مشترک و وفاق جمعی می‌دهد، فراتر رفتن از شبکه‌های محدود خانوادگی و خویشاوندی است.

وضعیت سرمایه اجتماعی فراگیر، که فعالیت گروه‌های مدنی و گروه‌های غیررسمی را دربرمی‌گیرد، بین مهاجرین از وضعیت چندان مطلوبی برخوردار نیست؛ هم از لحاظ بهره‌مندی نسبتاً پایین افراد مهاجر از این سرمایه و هم از این جهت که این شکل از سرمایه از مدل تبیینی تحقیق حذف شد، بدین معنا که تأثیری در هویت اجتماعی و ملی مهاجرین نداشته است. مشارکت پایین در شبکه‌های فراگیر را می‌توان به پایین بودن گستره فعالیت نهادهای مدنی در جامعه ایران نسبت داد که هنوز توانسته است بستری برای به هم پیوستگی و مشارکت وسیع افراد در عرصه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی فراهم آورد. نتایج به دست آمده با وضعیت شبکه‌های اجتماعی در کشورهای جهان سوم همخوانی دارد؛ در این جوامع، همان‌طور که زیرتر و وولکاک (۲۰۰۴) گفته‌اند، نهادهای دولتی نقش حیاتی در تکوین سرمایه اجتماعی دارند.

نتایج این تحقیق با نتایج سایر تحقیقات انجام شده در ایران پیرامون رابطه سرمایه اجتماعی و هویت اجتماعی و ملی (وحیدا و همکاران، ۱۳۸۳؛ رضایی و احمدلو، ۱۳۸۴؛ خدایی و مبارکی، ۱۳۸۸؛ قادرزاده و قادرزاده، ۱۳۹۰؛ رسول‌زاده اقدم و همکاران، ۱۳۹۵) همخوانی دارد. تحقیق قادرزاده و قادرزاده (۱۳۹۰) بین اقوام کردنشین با با این پژوهش قرابت بیشتری دارد که سرمایه اجتماعی را تقویت‌کننده هویت ملی و تضعیف‌کننده هویت قومی می‌داند. پژوهش وحیدا و همکاران (۱۳۸۳) در تعریف و سنجش سرمایه اجتماعی به این پیش‌رو نزدیک است. یعنی پژوهشگران مذکور هم سرمایه اجتماعی را در قالب تعهد، تعلق و اعتماد در مقایسه با گروه‌ها و نهادهای اجتماعی مورد سنجش قرار داده و رابطه آن را با هویت اجتماعی تأیید کرده‌اند، اما گروه‌های اجتماعی را بر حسب سطوح ارتباطی متفاوت همچون افقی / عمودی بودن یا رسمی / غیررسمی بودن روابط، از یکدیگر تفکیک نکرده‌اند، در حالی که این گروه‌ها بر حسب ماهیت ارتباطی خود تأثیر متفاوتی بر هویت اجتماعی دارند. نتایج این پژوهش دال بر این امر است.

عبداللهی و مروت (۱۳۸۴)، بر خلاف تحقیق پیش‌رو، بین شبکه روابط در نهادهای مدنی و هویت اجتماعی دانشجویان رابطه مثبت معنادار یافته‌اند که چنین نتایجی در جامعه دانشجویی که بستر برای فعالیت‌های گروهی غیررسمی در قالب تشکل‌های دانشجویی فراهم است، دور از انتظار نیست.

تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی و ملی... ❖ ۶۳

طبق نتایج به دست آمده از این پژوهش می‌توان گفت بهترین مسیر برای تقویت هویت اجتماعی و هویت ملی جمعیت‌های مهاجر، سیاست‌گذاری‌های فرهنگی در حوزه بسط نهادهای مدنی است. با تقویت مشارکت داوطلبانه اعضای جامعه در گروه‌های مدنی، روحیه افراد از «من» به «ما» جهت حفظ منافع جمعی ارتقا می‌یابد. در این زمینه راهکارهای پیشنهادی زیر می‌تواند کارساز باشد:

- اجرای برنامه‌های آموزشی و تبلیغی مناسب جهت تشویق شهروندان به ایجاد تشکل‌های مردم‌نهاد؛

- حمایت‌های مالی و معنوی اولیه دولت و نهادهای فرهنگی مربوط از سازمان‌های مردم‌نهاد؛
- برگزاری همایش‌های علمی و نشست‌های فرهنگی منظم و برنامه‌ریزی شده با حضور اساتید دانشگاه و صاحب‌نظران عرصه فرهنگ و رسانه برای پیشگیری از تنازعات قومی و فرهنگی؛

- تشکیل اتاق‌های فکر با دعوت از مردم و استقبال از راهکارها و پیشنهادهای مردم در حوزه فرهنگ؛

- برگزاری جشنواره‌های فرهنگی از سوی نهادهای فرهنگی برای معرفی فرهنگ‌های بومی و محلی شهروندان مهاجر جهت تشکیل زمینه برای تعاملات بین فرهنگی؛

- پوشش مناسب و هدایت رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در جهت آگاهی بخشی به شهروندان در حوزه حقوق شهروندی و مشارکت اجتماعی؛

- تلاش وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در جهت به کارگیری مدیرانی که از توانایی اعتمادسازی بالایی برخوردار باشند. این امر منجر به افزایش اعتماد متقابل بین دولت و شهروندان شده و بستر را برای اجرای موفقیت‌آمیز سیاست‌گذاری‌های فرهنگی فراهم می‌سازد.

منابع و مأخذ

- اختر محققى، مهدى (۱۳۸۵). **سرمایه اجتماعى**. تهران: انتشارات مهدى اختر محققى.
- الوانى، سيدمهدى و عليرضا شيروانى (۱۳۸۵). **سرمایه اجتماعى (مفاهيم، نظريه‌ها و کاربردها)**. اصفهان: انتشارات مانى.
- جنگينز، ريجارد (۱۳۹۱). **هويت اجتماعى**. ترجمه تورج يارمحمدى. تهران: پردیس دانش.
- جوادى يگانه، محمدرضا (۱۳۸۷). «هويت فرهنگى و اجتماعى بين جوانان شهر شيراز با توجه به عامل رسانه». **فصلنامه تحقيقات فرهنگى**، شماره ۳: ۲۱۳-۱۸۳.
- خدایى، ابراهيم و محمد مبارکى (۱۳۸۸). «سرمایه اجتماعى و هويت متقابل». **فصلنامه جامعه‌شناسى تاريخى**، شماره ۲: ۳۲-۱.
- رسول‌زاده اقدم، صمد؛ صمدعلى پور و خديجه کوهى (۱۳۹۵). «تحليل رابطه سرمايه اجتماعى با هويت بازانديشانه (مورد مطالعه: دانشجویان کارشناسى دانشگاه شهيد مدنى آذربايجان)». **فصلنامه توسعه اجتماعى دانشگاه شهيد چمران اهواز**، شماره ۲: ۹۵-۱۲۲.
- رضايى، احمد و حبيب احمدلو (۱۳۸۴). نقش سرمايه اجتماعى در شکل‌گيرى هويت اجتماعى. **خلاصه مقالات همایش ملی جوانان و هويت ايرانى**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعى.
- زکى، محمدعلى (۱۳۹۱). «اثر مهاجرت بر ساخت اجتماعى - اقتصادى جوامع شهرى (مطالعه موردی: مقایسه شاهین شهر با خمینی شهر)». **مطالعات شهرى**، شماره ۲: ۱۱۲-۸۳.
- شريفى، اسماعيل و احمد کاکاوندی (۱۳۸۹). «رابطه سرمايه اجتماعى خانواده و هويت جوانان شهر تهران». **دو فصلنامه تخصصى (پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه)**، شماره ۴: ۵۰-۲۵.
- شريفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰). «سرمایه اجتماعى: مفاهيم اصلى و چارچوب نظرى». **فصلنامه علمى پژوهشى رفاه اجتماعى**، شماره ۲: ۱۸-۵.
- صيدى، على (۱۳۹۲). «بررسى تجربى ابعاد سرمايه اجتماعى و هويت اجتماعى (مورد مطالعه: دانش‌آموزان پسر مقطع پيش‌دانشگاهى شهر ايلام)». **فصلنامه علمى - ترويجى فرهنگ ايلام**، شماره ۴۰ و ۴۱: ۱۸۹-۱۷۴.
- عبداللهى، محمد (۱۳۸۶). «مسائل و راه‌حل‌هاى سنجش و تحليل سرمايه اجتماعى در ايران». **فصلنامه علوم اجتماعى دانشگاه علامه طباطبايى**، شماره ۳۸ و ۳۹: ۵۹-۳۱.
- عبداللهى، محمد و برزو مروت (۱۳۸۴). «هويت جمعى غالب بين دانشجویان دانشگاه‌هاى شهر سنجندج». **فصلنامه علوم اجتماعى دانشگاه علامه طباطبايى**، شماره ۳۲: ۱۱۲-۷۷.

قادرزاده، امید؛ هیرش قادرزاده (۱۳۹۰). «بررسی عوامل مؤثر بر ترجیحات هویتی در مناطق کردنشین». *مجله علوم اجتماعی* دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال هشتم، شماره ۲: ۱۳۳-۱۰۳.

قاسمی، وحید و مهدی قربانیان (۱۳۸۹). «تحلیل تطبیقی تأثیر مهاجرت در سطح دینداری و اولویت‌های ارزشی دختران و پسران». *فصلنامه شورای فرهنگی و اجتماعی زنان (مطالعات راهبردی زنان)*، شماره ۴۷: ۲۲۲-۱۹۷.

مرادی، علیرضا (۱۳۹۴). «استوارت هال و مسأله بحران هویت». *فصلنامه علمی - ترویجی جامعه، فرهنگ و رسانه*، شماره ۱۴: ۱۲۰-۱۰۱.

وحید، فریدون؛ صمد کلانتری و ابوالقاسم فاتحی (۱۳۸۳). «رابطه سرمایه اجتماعی با هویت اجتماعی دانشجویان (مطالعه موردی یازده دانشگاه دولتی شهر تهران)». *مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)*، شماره ۲: ۹۲-۵۹.

- Babaei, Hamidreza, Ahmad, Nobaya. Gill, sarjits. (2012). *Bonding, bridging and linking social capital and psychological empowerment among squatter settlements in tehran- Iran*, *Journal of basic Publication*. Available on: www.textroud.com.
- Brough, Mark. Et al. (2006). *Social capital meets identity: aboriginality in an urban setting*. *Journal of sociology*, 42(4), 396-411. Available on: <http://eprints.qut.edu.au>.
- Buckingham, David. (2008). *Introducing Identity. Youth identity and Digital media*, *Mc Arthur foundation series on digital media and learning*, Cambridge, MI press, 1-24.
- Cachia, Romania. Kluzer, Stefano. Cabrera, Marselino. Punie, Yves. (2007). *ICT, Social capital and cultural diversity, Report on a Joint IPTS- DE INFISO Workshop held in Istanbul (Turkey)*, 25 April.
- Campbell, Catherine. (2001). *Social capital and health: contextualising health promotion within local community networks*, a chapter of: Baron, s. field, J & schuller, T. (EDS) *Social capital: Critical perspectives*, Oxford, UK: Oxford university press. 182-196.
- Coleman, James. (1998). *Social capital and the creation of human capital*, *American journal of sociology*, Vol 94, 95-221.
- Donoghue, Freda. O'Regan, Andrew. Hughes, Edwina. (2006). *Social capital and county identity in Ireland, Centre for nonprofit management, trinity college third sector research biennial conference Bangkok*.
- Elgar, Frank J. Davis. Christopher, G. Wohl, Michael J. Trites, Stephen J. Zelenski, John M. Martin, Michael S. (2011). *Social capital, health and life satisfaction in 50 countries*, *Health & Place*, 17, 1044-1055. Available on: www.elsevier.com.
- Gilchrist, Aliso. Bowles, Mele. Wetherell, Margaret. (2010). *Identities and social Action: connecting communities for a change*, *Economic & social research council (E.S.R.C)*.
- Helve, Helena. Bynner, John. (2007). *Youth and social capital*, Tufnell press.
- Ho, Mabel. Bauder, Harald. (2010). *Identity capital in a multicultural workplace*, *Series working paper*, No.77, The Ontario Metropolis center.
- Hopkins, Nick. (2011). *Religion and social capital: Identity Matters*, *Journal of community & Applied social psychology*, J. community Appl.soc.psychol, 21, 528-540.
- Mignone, Javier. (2009). *Social capital and aboriginal communities: A critical assessment*, *Journal of Aboriginal health*, November 2009.
- Narayan, Deepa. Cassidy, Michael F. (2001). *A dimensional approach to measuring social capital: development and validation of a social capital inventory*, *Current sociology*, Sage publications, Vol 49(2), 59-102.
- Putnam, Robert. (2000). *Bowling alone*, Simon & Schuster, New York.

- Sarracino, Francesco. (2010). *Social capital and subjective well-being trends: Comparing 11 western European countries*, *Journal of socio-economics*, 39, 482-517.
- Steven s, Peter. Lupton, Ruth. Mujtaba, tamjid and Feinstein, Leon. (2007). *The development and impact of young people`s social capital in secondary schools*, *Wider benefits of learning research report*, No. 24.
- Szreter, S. Woolcock, M. (2004). *Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health*, *International Journal of Epidemiology*, 33(4), 650-667.
- Uslaner, Eric.M. (2002). *Moral foundations of trust*, New York: Cambridge University Press. Available on <http://catdir.loc.gov>.